

**КРИМИНОГЕН ВАЗИЯТИ ОҒИР МАҲАЛЛАЛАРДА ХАВФСИЗ
МУҲИТНИ ЯРАТИШ БОРАСИДАГИ ҲУҚУҚНИ ҚЎЛЛАШ
АМАЛИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ**

**PROSPECTS FOR IMPROVING LAW ENFORCEMENT PRACTICE IN
CREATING A SAFE ENVIRONMENT IN HIGH-CRIME
NEIGHBORHOODS**

Касимов Санжар Комилович,

ИИБ Академияси Магистратура тингловчиси

Аннотация.

Мазкур мақолада криминоген вазияти оғир маҳаллаларда хавфсиз муҳитни яратишга йўналтирилган ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштиришнинг долзарб истиқболлари кўриб чиқилади. Тадқиқотда Ўзбекистон Республикасида мавжуд норматив-ҳуқуқий база, ҳуқуқни қўллаш органлари фаолиятидаги амалий муаммолар ва институционал заифликлар таҳлил қилинади. Жиноятчиликни олдини олиш соҳасидаги қонун ижодкорлиги бўшлиқлари, профилактика инспекторлари, прокуратура, суд ва маҳалла институтининг ўзаро ҳамкорлиги механизмларининг такомиллашмаган жиҳатлари аниқланади. Ушбу масалаларни ҳал этишнинг ҳуқуқий, ташкилий ва методологик истиқболлари асосланади ва амалий таклифлар тақдим этилади.

Калит сўзлар: ҳуқуқни қўллаш амалиёти, профилактика инспектори, жиноятчиликни олдини олиш, маҳалла, норматив-ҳуқуқий база, прокурор назорати, институционал ҳамкорлик, криминоген хавф.

Abstract.

This article examines the pressing prospects for improving law enforcement practice aimed at creating a safe environment in high-crime neighborhoods. The study analyzes the existing regulatory framework in the Republic of Uzbekistan, practical problems in law enforcement activities, and institutional weaknesses. Gaps in crime prevention legislation, underdeveloped mechanisms of interaction between prevention inspectors, prosecutors, courts, and the mahalla institution are identified. The legal, organizational, and methodological prospects for resolving these issues are substantiated and practical recommendations are presented.

Keywords: law enforcement practice, prevention inspector, crime prevention, mahalla, regulatory framework, prosecutorial supervision, institutional cooperation, criminogenic risk.

Хуқуқни қўллаш амалиёти (law enforcement practice) тушунчаси ҳуқуқий нормаларни ҳаётга татбиқ этиш, хуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жиноятчиликка нисбатан институционал жавоб чораларини қўллаш бўйича ваколатли органлар фаолиятининг мажмуини ифодалайди. Криминоген вазияти оғир маҳаллаларда ушбу амалиётни такомиллаштириш мамлакатимиз хуқуқ-тартибот тизимининг стратегик вазифаларидан биридир.

Ўзбекистон Республикасида сўнгги йилларда хуқуқни қўллаш амалиётини ислоҳ қилишга йўналтирилган кенг қамровли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Жумладан, 2017–2024 йилларда профилактика инспекторлари институтини ташкил этиш ва такомиллаштириш,¹ «Хавфсиз маҳалла» миллий дастурини жорий этиш,² маҳалла раислари ваколатларини кенгайтириш³ каби ислоҳотлар амалга оширилди. Бироқ амалиётда кўп жиноятлар рўй берадиган маҳаллаларда хуқуқни қўллаш фаолияти самарадорлиги ҳанузгача бир қатор муаммолар боисидан кутилган натижани бермаяпти.

Мақоланинг тадқиқот мақсади — криминоген вазияти оғир маҳаллаларда ҳуқуқни қўллаш амалиётидаги мавжуд муаммоларни тизимли таҳлил қилиш ва такомиллаштиришнинг ҳуқуқий, институционал ҳамда методологик истиқболларини илмий жиҳатдан асослашдан иборат.

Ҳуқуқни қўллаш амалиёти ва жинойтчиликни олдини олиш муаммолари ўтган ўн йилликда ўзбекистонлик ҳуқуқшунос олимларнинг диққат марказида бўлди. А. Тўхтасиновнинг монографиясида профилактика инспекторлари фаолиятининг ҳуқуқий асослари ва амалдаги камчиликлари батафсил таҳлил қилинган.⁴ Б. Қодировнинг тадқиқотида маҳалла ва ҳуқуқ-тартибот органлари ўртасидаги ҳамкорликнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари кўриб чиқилган.⁵

Хорижий адабиётларда ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштиришнинг концептуал масалалари Walker ва Katz,⁶ Reiner,⁷ Bayley⁸ каби олимлар томонидан кенг ёритилган. Айниқса, Бейлининг «полиция ва жамоатчилик» муносабатлари парадигмаси, Рейнернинг «полициянинг сиёсати» (politics of the police) концепцияси ҳуқуқни қўллаш фаолиятини демократик назорат ва аҳоли ишончини ошириш нуқтаи назаридан баҳолашда муҳим методологик восита ҳисобланади.

Европа Кенгашининг ҳуқуқни қўллаш органлари ва инсон ҳуқуқлари бўйича тавсиялари,⁹ UNODC стандартлари¹⁰ ва ЕИ криминологик тадқиқот институти (HEUNI) материаллари¹¹ мазкур тадқиқотнинг халқаро норматив базасини ташкил этади. Амалий иш амалиёти нуқтаи назаридан Ўзбекистон прокуратурасининг криминоген вазиятни мониторинг қилиш бўйича ички кўрсатмалари ва методик тавсиялари ҳам таҳлил объектига киритилди.

Тадқиқотда қуйидаги методлардан фойдаланилди: норматив-ҳуқуқий таҳлил, тизимли ёндашув, қиёсий-ҳуқуқий метод, экспертлар сўрови ва амалиёт таҳлили. Эмпирик манба сифатида 2019–2024 йиллар давомидаги прокуратура тасдиқлаган статистик маълумотлар, ИИБ ва «Маҳалла ва оила»

вазирлигининг ҳисоботлари, шунингдек, Тошкент, Фарғона ва Қашқадарё вилоятларида профилактика инспекторлари, маҳалла раислари ва прокурор ходимлари иштирокида ўтказилган 120 нафар экспертни қамраган сўров натижаларидан фойдаланилди.

Норматив-ҳуқуқий таҳлил доирасида профилактика соҳасидаги 14 та қонун ҳужжати, 8 та Президент фармони ва қарори, 6 та вазирлик буйруғи ва кўрсатмаси кўриб чиқилди. Аниқланган муаммолар ўзаро боғлиқ учта кластерга: ҳуқуқий, институционал ва методологик кластерларга гуруҳланди.

Ўтказилган таҳлил шуни кўрсатдики, Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилигида «криминоген вазияти оғир маҳалла» тушунчасининг ягона ҳуқуқий таърифи мавжуд эмас. Бу ҳолат ҳуқуқни қўллаш органларига ушбу тоифадаги ҳудудларга нисбатан дифференциациялашган ёндашувни амалга ошириш учун етарли ҳуқуқий асос яратмаяпти. Профилактика инспекторлари тўғрисидаги низомда¹² уларнинг ваколатлари умумий тарзда баён этилган бўлиб, маҳаллаларнинг криминоген хусусиятларини ҳисобга олган мақсадли фаолиятни тартибга солувчи алоҳида меъёрлар мавжуд эмас.

Бундан ташқари, маҳалла раислари томонидан профилактика инспекторларига берилган маълумотларнинг ҳуқуқий мақоми, уларни ишлатиш тартиби ва махфийлик режими норматив жиҳатдан тартибга солинмаган. Экспертлар сўровининг натижаларига кўра, сўровга жалб қилинган профилактика инспекторларининг 67 фоизи маҳалладан олинган ахборотни расмий рўйхатга олиш ва улардан фойдаланиш тартибини аниқ билмаслигини таъкидлади.

Яна бир муҳим муаммо — жинойтчиликнинг олдини олиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларида профилактика субъектларининг жавобгарлиги белгиланмаган. Профилактика чораларини ўз вақтида кўрмаслик ёки сифатсиз

амалга ошириш учун аниқ юридик жавобгарлик механизмининг мавжуд эмаслиги амалий ишнинг расмий тусда олиб борилишига сабаб бўлмоқда.¹³

Криминоген вазияти оғир маҳаллаларда ҳуқуқни қўллаш амалиётидаги иккинчи муҳим муаммо гуруҳи институционал ҳамкорликнинг самарасизлиги билан боғлиқ. Профилактика инспектори, маҳалла раиси, ижтимоий хизматлар мутахассиси, маҳкамалар мувофиқлаштирувчиси ва прокуратура ходими ўртасидаги ахборот алмашинуви ва ҳаракатларни мувофиқлаштириш тизими амалда ишламаётгани аниқланди.

Вилоятлар кесимида ўтказилган таҳлил шуни кўрсатдики, криминоген вазияти оғир 35 та маҳаллада кўп идоровий профилактика режаси расман мавжуд бўлган, аммо уларнинг атиги 40 фоизида режа амалда бажарилган. Режалар бажарилмаслигининг асосий сабаблари: бюджет ресурсларининг тақсимланмаганлиги (54% ҳолатда), ваколатлар тақсимотидаги ноаниқлик (31% ҳолатда) ва мувофиқлаштирувчи органнинг мавжуд эмаслиги (15% ҳолатда).¹⁴

Прокурор назоратининг самарасизлиги ҳам аниқланган муаммолар сирасига киради. Прокуратура профилактика соҳасидаги назоратни асосан ҳужжат текшируви орқали амалга оширади — яъни профилактика режаларининг расмий тузилганлигини назорат қилади, аммо уларнинг реал амалга оширилиши ва натижадорлигини баҳоламайди. Бу эса назоратнинг мазмунан эмас, балки расмий тусда олиб борилишига олиб келмоқда.

Ҳуқуқни қўллаш амалиётининг учинчи муаммо кластери — методологик характердаги заифликлар. Профилактика инспекторларининг иш самарадорлигини баҳолаш тизими ҳозирда асосан миқдорий кўрсаткичларга — тузилган режалар сони, ўтказилган суҳбатлар, тайёрланган маълумотномалар сонига — асосланади. Сифатий кўрсаткичлар —

маҳалладаги жиноятчилик динамикаси, аҳолининг хавфсизлик туйғуси, ёшлар девиантлиги тенденциялари — баҳолаш тизимига киритилмаган.¹⁵

Профилактика инспекторларининг профессионал тайёргарлигида криминология, ижтимоий психология ва конфликтологияга оид билимлар заиф ўрин эгаллайди. Ўтказилган сўров натижаларига кўра, профилактика инспекторларининг 58 фоизи ижтимоий тавакалчилик омилларини (social risk factors) аниқлаш ва баҳолаш методикасини билмаслигини тан олди. Бу эса инспекторлар ишини реактив (жиноят содир бўлгандан кейин жавоб бериш) тарздан проактив (жиноятни олдиндан аниқлаш) тарзга ўтказишни қийинлаштирмоқда.

Норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштиришнинг биринчи ва энг муҳим йўналиши — «Жиноятчиликни профилактика қилиш тўғрисида»ги қонуннинг янги таҳририни ишлаб чиқиш. Янги таҳрирда «криминоген вазияти оғир ҳудуд» тушунчасига ҳуқуқий таъриф берилиши, бундай ҳудудларни аниқлаш ва уларга нисбатан кучайтирилган профилактик режимни жорий этиш тартиби белгиланиши зарур.

Иккинчи йўналиш — профилактика субъектлари жавобгарлигини аниқ белгилаш. Профилактика чораларини сифатсиз ёки ўз вақтида бажармаганлик учун Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексга алоҳида норма киритиш тавсия этилади. Бу профилактика фаолиятини расмий тусдан реал самарали амалга айлантиришнинг ҳуқуқий кафолати бўлади.

Учинчи йўналиш — маҳалладан олинган маълумотларнинг ҳуқуқий мақомини тартибга солиш. Маҳалла раиси ва профилактика инспектори ўртасидаги ахборот алмашинувини, маълумотларнинг давлат сирини ва шахсий маълумотларни ҳимоялаш қонунчилигига мувофиқлигини таъминловчи махсус йўриқнома ишлаб чиқилиши лозим.

Институционал такомиллаштиришнинг асосий истиқболи — ҳудудий мувофиқлаштириш механизмини ташкил этиш. Ҳар бир криминоген вазияти оғир маҳалла учун туман (шаҳар) ҳокимлиги, полиция бўлинмаси, прокуратура, «Маҳалла ва оила» тузилмаси ва ижтимоий хизматлар вакиллари бирлаштирган «ҳудудий профилактика штаби» тузиш тавсия этилади. Штаб фаолияти қонун билан белгиланган даврийликда — камида ойда бир марта — реал вазиятни муҳокама қилиши ва мувофиқлашган чоратadbирлар режасини тасдиқлаши лозим.¹⁶

Прокурор назоратини мазмунан янгилаш зарур: ҳужжатлар расмийлигини текширишдан натижадорликни баҳолашга ўтиш. Бунинг учун прокурор текширувига ўзига хос натижавийлик индикаторларини — маҳалладаги жиноятчилик кўрсаткичлари динамикаси, рецидивчилик, ёшлар ҳуқуқбузарлиги тенденциялари — киритиш зарур. Шунингдек, прокурор томонидан маҳалла аҳолиси билан мунтазам учрашувлар («прокурор маҳалла соатлари») жорий этиш аҳоли ишончини ошириш ва ҳуқуқий маданиятни кучайтиришнинг самарали йўли бўла олади.

Суд амалиётини ҳам такомиллаштириш истиқболи мавжуд. Криминоген вазияти оғир маҳаллалардан жиноят содир этган шахсларга нисбатан судлар томонидан муқобил жазо чораларини (ижтимоий ишлар, пробацция, маҳаллий профилактика дастурларига жалб этиш) кенгроқ қўллаш жиноятчилик ва рецидивчиликни пасайтиришда ижобий натижа бериши хорижий тажриба билан исботланган.¹⁷

Ҳуқуқни қўллаш амалиётини методологик жиҳатдан такомиллаштиришнинг биринчи истиқболи — самарадорлик баҳолаш тизимини янгилаш. Натижавийликни баҳолашда киритма кўрсаткичлар (тузилган ҳужжатлар, ўтказилган суҳбатлар) ўрнига натижавий кўрсаткичлар

(жиноятчилик даражаси динамикаси, аҳолининг хавфсизлик туйғуси, ёш авлоднинг девиант хулқи тенденциялари) марказий ўринга қўйилиши зарур.

Иккинчи методологик истиқбол — профилактика инспекторларини тайёрлаш дастурини янгилаш. Дастурда криминологик хавф омилларини аниқлаш, ижтимоий зарарланган шахслар билан ишлашнинг психологик усуллари, конфликтларни воситачилик орқали ҳал этиш (медиация), криминоген харитани тузиш ва талқин қилиш бўйича алоҳида модуллар ажратилиши тавсия этилади.

Учинчи истиқбол — рақамлаштириш ва «ақлли профилактика» тизимига ўтиш. Маҳалла даражасида криминоген вазиятни реал вақт режимида кузатишга имкон берадиган рақамли платформа — профилактика инспекторлари, маҳалла раислари, ижтимоий хизматлар ва таълим муассасалари ўртасидаги ахборот алмашинувини бирлаштирган — яратиш кейинги беш йилликнинг стратегик истиқболи ҳисобланади.¹⁸

Ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштиришнинг таклиф этилаётган истиқболларини амалга оширишда бир қатор объектив тўсиқлар мавжудлигини тан олиш зарур. Биринчидан, институционал ислоҳотлар — кўп идоровий ҳамкорлик, ҳудудий профилактика штаблари — давлат органларининг ўзаро тобеълик тузилмасини қайта кўриб чиқишни талаб этади, бу эса маъмурий қаршиликка дуч келиши мумкин.

Иккинчидан, ҳуқуқни қўллаш амалиётини рақамлаштириш маълумотлар ҳимояси ва фуқароларнинг шахсий ҳаётига дахлсизлик ҳуқуқини таъминлаш масалаларини кескинлаштиради. Бунинг учун рақамли платформанинг архитектурасини дастлабки босқичдан «маълумотлар минималлиги» ва «мақсадий чеклов» принципларига асосланган ҳолда лойиҳалаш зарур.

Учинчидан, самарадорлик баҳолаш тизимини натижавий кўрсаткичлар асосига ўтказиш профилактика инспекторларида ҳисобот «чиройли» кўринишига эмас, балки реал натижага йўналтирилган иш маданиятини шакллантиришни талаб этади. Бу жараён маъмурий маданиятни узок муддатли алмаштиришни назарда тутати ва қисқа муддатда тўлиқ самарани бермаслиги мумкин.

Ўтказилган тадқиқот криминоген вазияти оғир маҳаллаларда ҳуқуқни қўллаш амалиётини такомиллаштиришнинг учта ўзаро боғлиқ истиқболлини — ҳуқуқий, институционал ва методологик — аниқлади ва асослади. Ушбу истиқболлар айрим-айрим олинганда эмас, балки комплекс ва изчил тарзда амалга оширилгандагина кутилган натижани беради.

Амалий таклифлар сифатида: «Жиноятчиликни профилактика қилиш тўғрисида»ги қонуннинг янги таҳририни ишлаб чиқиш; ҳудудий профилактика штабларини ташкил этиш тўғрисида норматив ҳужжат қабул қилиш; профилактика инспекторлари тайёрлаш дастурига криминология ва ижтимоий психология модулларини киритиш; прокурор назоратида натижавийлик индикаторларини жорий этиш; маҳалла ахборот алмашинуви учун рақамли платформани уч йиллик пилот лойиҳа асосида синовдан ўтказиш тавсия этилади.

Мазкур ислоҳотлар изчил амалга оширилса, криминоген вазияти оғир маҳаллаларда ҳуқуқни қўллаш амалиёти реактив тарздан проактив тарзга, расмий назоратдан натижага йўналтирилган фаолиятга, тарқоқ ёндашувдан интеграл тизимга айланади. Бу эса мазкур маҳаллалардаги аҳолининг хавфсизлик туйғусини ошириш ва жиноятчилик даражасини камайтиришда сезиларли натижаларни таъминлайди.

Адабиётлар рўйхати

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Профилактика инспекторлари фаолиятини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2019 йил 14 мартдаги ПҚ-4231-сон қарори. // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. — 2019. — №11. — Б. 214.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Хавфсиз маҳалла» миллий дастури тўғрисидаги фармони. — Тошкент, 2022. // Халқ сўзи. — 2022. — 17 май.

³ Ўзбекистон Республикасининг «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги Қонуни (2022 йил таҳрири). // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. — 2022. — №49.

⁴ Тўхтасинов А.Х. Профилактика инспекторлари фаолиятининг ҳуқуқий асослари ва такомиллаштириш муаммолари. — Тошкент: Ўзбекистон, 2021. — 196 б.

⁵ Қодиров Б.Б. Маҳалла ва ҳуқуқ-тартибот органлари ҳамкорлиги: ташкилий-ҳуқуқий асослар. // Юрист ахборотномаси. — 2022. — №4. — Б. 22–35.

⁶ Walker, S., & Katz, C.M. (2018). *The Police in America: An Introduction*. 9th ed. — New York: McGraw-Hill, 2018. — 528 p.

⁷ Reiner, R. (2010). *The Politics of the Police*. 4th ed. — Oxford: Oxford University Press, 2010. — 312 p.

⁸ Bayley, D.H. (1994). *Police for the Future*. — New York: Oxford University Press, 1994. — 178 p.

⁹ Council of Europe (2021). *European Code of Police Ethics: Recommendation Rec(2001)10 of the Committee of Ministers*. — Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2021. — 64 p.

¹⁰ UNODC (2020). Handbook on Police Accountability, Oversight and Integrity. — Vienna: United Nations, 2020. — 148 p.

¹¹ HEUNI (2022). Crime and Criminal Justice Trends in Europe. European Institute for Crime Prevention and Control, affiliated with the United Nations. — Helsinki: HEUNI Publication, 2022. — 94 p.

¹² Ўзбекистон Республикаси ИИВнинг «Профилактика инспекторлари тўғрисидаги Низом» (2019 йил таҳрири). // ИИВ расмий сайти. — URL: <https://www.mia.uz>.

¹³ Мирзаев Ф.У. Профилактика соҳасидаги ҳуқуқий тартибга солишнинг заиф жihatлари: амалий таҳлил. // Прокурор. — 2023. — №2. — Б. 18–29.

¹⁴ Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг 2023 йил профилактика назорати яқунлари бўйича аналитик маълумоти. — Тошкент, 2024. — 48 б. (ДСП).

¹⁵ Rowe, M. (2020). Introduction to Policing. 3rd ed. — London: SAGE Publications, 2020. — 342 p.

¹⁶ Tilley, N. (Ed.). (2005). Handbook of Crime Prevention and Community Safety. — Cullompton: Willan Publishing, 2005. — 697 p.

¹⁷ Petersilia, J., & Reitz, K.R. (Eds.). (2012). The Oxford Handbook of Sentencing and Corrections. — New York: Oxford University Press, 2012. — 808 p. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199730148.001.0001.

¹⁸ Ўзбекистон Республикаси «Рақамли Ўзбекистон — 2030» стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги ПФ-6079-сон Фармони. // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. — 2020. — №41.